pm04:Layout 1 2009.02.07. 20:32 Page 65

Rostás Tibor

Landstrass 13. századi templomai és magyarországi kapcsolataik. Stíluskritikai analízis*

A mai Szlovéniában, a Száva egyik bővizű mellékfolyója, a Gurk (szlovénül Krka) partján, a folyó egy nagyobb hurkában, festői környezetben helyezkedik el Landstrass (szlovénül Kostanjevica na Krki) települése (1. kép). A városka, amely a középkorban a krajnai őrgrófsághoz, majd hercegséghez tartozott, két 13. századi templommal is büszkélkedhet.

A korábbi, a Jakab apostol tiszteletére szentelt plébániatemplom a Gurk partján, a településen áll (1. kép). Az egyhajós, eredetileg síkfödémes, szerény épület román kori formáihoz jól illeszkedik első okleveles adata: plébánosát „Adelbertus plebanus de Landestrost"-ként 1220-ban említik.[1] A templom különleges értékét két bélletes, félköríves kapuja, az egyszerűbb, egy bélletlépcsős déli és a gazdagabb, három bélletlépcsős nyugati bejárat adja (2–3. kép). A bejáratok szerkesztése és részletformái szinte tökéletes megfelelést adnak a jánoshidai volt premontrei prépostsági templom déli mellékszentélyébe annak déli oldalán nyíló kapuval (4. kép), amely kétlépcsős bélletével tagolását tekintve a két krajnai kapu között helyezkedik el.[2]

A karcsú oszloptörzsek mindhárom bejáratnál szűkre szabott falhasábok között helyezkednek el, az arányok feszítettek, a filigrán formák jellemzőek. A félkörös ívbélletben az oszlopoknak sokszöges archivoltok felelnek meg. Ezen bélletívek oldalai a land-

1. kép. Landstrass települése, előtérben a plébániatemplommal, fotó: internet

2. kép. A landstrassi plébániatemplom nyugati kapuja, Rostás Tibor fotója, 2004.

3. kép. A landstrassi plébániatemplom déli kapuja, Rostás Tibor fotója, 2004.

4. kép. A jánoshidai volt premontrei prépostsági templom déli kápolnájába nyíló kapu, Rostás Tibor fotója, 2008.

pm04:Layout 1 2009.02.07. 20:32 Page 66

5. kép. A jánoshidai déli kapu jobb oldali fejezetzónája, Rostás Tibor fotója, 2008.

strassi kapuk esetében sima felszínűek, míg Jánoshidán homorúak, az archivoltok itt tulajdonképpen élben metsződő, szegmentíves kannelúrákkal tagoltak. Az oszlopfők ornamentikája a falsarkokon is folytatódik, egységes fejezetzónát alkotva. A kapuzatok nem ugranak ki a falsíkból, igen jellegzetesen a fejezetzóna és a vállpárkányok profilja is elmetsződik a falsíkon. A krajnai plébániatemplom kapuin a szárkövek falsíkra merőleges oldalára is kifordul a fejezetornamentika, Jánoshidán nem, mivel itt szokatlanul már a szemöldökkő szerepel. A vállpárkányok mindhárom esetben egy kőből faragottak a fejezetekkel. A landstrassi nyugati kapun és Jánoshidán az attikai lábazatok is egységes zónát alkotnak, amely kifordul a szárkő merőleges oldalára is, de a homlokzatra nem — a falsíkon, akárcsak a fejezetsáv esetében, a profil elmetsződik. Különbség, hogy Jánoshidán a lábazatok alatti, négyszöghasábos plinthoszok átlós irányúak, szemben a landstrassi lépcsőzetes megoldással. Utóbbi helyen a plinthosz felső szélét kis rézsű is tagolja, ez Jánoshidán elmarad. A krajnai plébániatemplom lábazatainak alsó tórusza nincs kiugratva a plinthosz fölött, Jánoshidán viszont igen, ami a töredékes felületek miatt jelenleg a szárkövek merőleges oldalán tanulmányozható leginkább. A landstrassi oldalkapu lábazatpárján saroklevelek is feltűnnek.

Vessük össze a fejezetplasztikát is. Az ornamentika alapegysége egy karéjcsoportokra szakadó levél, amely tulajdonképpen az akantuszlevélből származtatható, csak az akantusz élesen metszett, cakkozott tagolása enyhén homorodó felszínű karéjokká módosult. Ilyen levelek helyezkednek el a jánoshidai kapu falsarkain és a fejezeteken is, köztük a szögleteket széles, ötkaréjos levelek töltik ki (5. kép). A két nagy levélforma között alul íves átkötésekkel csatlakozó, kicsiny, ötkaréjos palmetták kaptak helyet. A karéjcsoportokra tagolt levelek mögül a sarkokra felnyúló, hosszúkás, kannelúrázott levelek bukkannak elő, amelyek — és ez a dekoráció legfigyelemreméltóbb eleme — a szokásos bimbó helyett kis, karéjos levelekkel koszorúzott fejekben végződnek. A nyaktag a jobb oldalon lefelé forduló, háromkaréjos levelekkel díszített, a bal oldalon csavart díszű, míg a vállpárkányt derékszöges visszametszés fölött félhomorlat, lemeztag és félpálca alkotja. A jánoshidai templom sekrestyéjében más kőelemek mellett három fejezetelem is található, melyek a templom elpusztult nyugati kapujáról származnak.[3] Kettőn egy oszlopfő és egy falsarok, a harmadikon két oszlopfő és a köztük lévő falsarok ismerhető fel. Ezek szerint a nyugati kapu is legalább kétlépcsős bélletű lehetett. Az ornamentika a déli kapu fejezetzónáinak megfelelő, bár a hosszúkás, kannelúrázott leveleket — amelyek vége mindenhol törött — kétfelől további

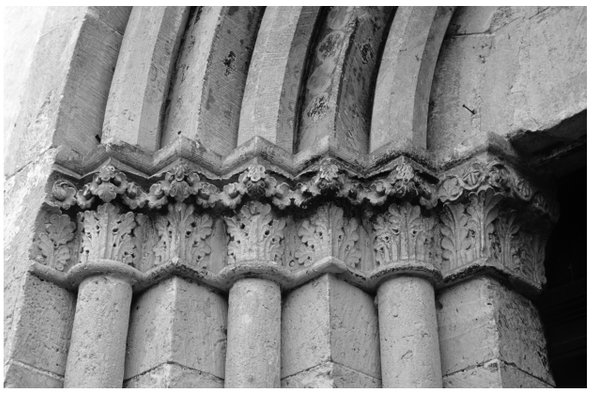

6. kép. A landstrassi plébániatemplom nyugati kapujának bal oldali fejezetzónája, Rostás Tibor fotója, 2004.

7. kép. A landstrassi plébániatemplom nyugati kapujának jobb oldali fejezetzónája, Rostás Tibor fotója, 2004.

8. kép. A landstrassi plébániatemplom déli kapujának bal oldali fejezetzónája, Rostás Tibor fotója, 2004.

pm04:Layout 1 2009.02.07. 20:32 Page 67

karéjos féllevelek kísérik, és a szögleteket kitöltő levelek hétkaréjosak. A vállpárkány profilja is azonos a déli kapuéval, de a nyaktag dísztelen.[4]

Mindezek a motívumok a landstrassi kapukon is visszaköszönnek. A nyugati kapu bal oldali fejezetzónáján a karéjcsoportokra szakadó akantuszlevél-származékok jelennek meg mind a falsarkokon, mind a fejezeteken (6. kép). A karéjcsoportokat fúrólyukak és az alattuk elhelyezkedő ívháromszöges mélyedések választják el. Ez utóbbi Jánoshidán is megfigyelhető, a fúrólyukak azonban eldolgozottak, mivel a karéjcsoportok lazábban kapcsolódnak és köztük szélesebb felületek maradnak. A krajnai templom levelei között nincs átkötés, önállóan kezeltek és egyúttal merevebbek is. A nyugati kapu jobb oldali fejezetzónáján és bal oldali szemöldökgyámján, illetve a déli kapu bal oldali fejezetzónáján a karéjos, álló levelek mutatkoznak (6–8. kép), önállóan is, de a jánoshidaiaknál összetettebb, alább még elemzendő kompozíciók részeként is. Különbség, hogy a landstrassi oszlopfők kehelyperemmel ellátott kehelyfejezetek, míg a jánoshidaiak nem.

Jánoshidán a kapukon kívül a templombelső fejezetei is figyelmet érdemelnek. A kápolnák hajóba nyíló árkádjainak és diadalíveinek lefaragott fejezetein néhol még tanulmányozható a díszítés alsó zónájának maradéka, ahol laposan faragott, álló karéjos levelek töredékeit figyelhetjük meg.[5] A belső tér egyetlen megmaradt (kétzónás, bimbós leveles) oszlopfőjén,[6] a déli mellékszentélyben, félhengertagos fedőlemez szerepel, akárcsak a landstrassi kapuk vállpárkányán, és ugyanitt, a fennmaradt északi diadalívfejezeten (9. kép).

A rokonság a portálok felépítésében olyan szoros, hogy a három fennmaradt kaput egyetlen épületen látva sem csodálkozhatnánk. Sőt inkább fordítva, a fennálló a szituáció okoz meglepetést: hogyan kerültek

9. kép. A landstrassi plébániatemplom diadalívének északi fejezete, Rostás Tibor fotója, 2004.

10. kép. Az ócsai volt premontrei prépostsági templom déli kapujának bal oldali fejezetzónája, Rostás Tibor fotója, 2008.

az egyik épületre a másik kapui? És vajon melyik másolta melyiket? Az arányok és a méretrend összevetésével sajnos nem foglalkozhattam, de a fentiek ismeretében nehezen képzelhető el az ilyen összefüggések hiánya. Nyilvánvaló, hogy a bejáratok egy közös tervre vezethetők vissza, a tervvariációk megrendelői igény szerint álltak bővített vagy redukált változatban rendelkezésre. A szobrászi díszítésben feltűnő kvalitáskülönbségek nem mutatkoznak, úgy tűnik azonban, hogy az azonos motívumkincs különböző kőfaragók keze alatt formálódott. A hatás irányának kérdését szerintünk az dönti el, hogy a landstrassi kapuk és a templom faragványai egyedül állnak környezetükben, míg Jánoshida egy jelentős magyarországi emlékanyagot magában foglaló koragótikus stíluskörbe tartozik. Ezért feltételezzük, hogy a landstrassi kapuk tervei éppúgy, mint kőfaragói Magyarországról érkezhettek a krajnai őrgrófságba.

Jól ismert tény, hogy Jánoshida összefügg az ócsai, egykor szintén premontrei templommal. Így nem meglepő, hogy landstrassi formákat Ócsán is megfigyelhetünk. Az ócsai mellékhajók oldalkapuinak felépítése rokonítható a jánoshidai-landstrassi portálarchitektúrával, a részletek azonban valamelyest különböznek: a fejezet- és lábazatzóna kifordul a falsíkra és ott frízszerűen folytatódik, az egyetlen eredeti bélletív (a déli kapu belső bélletíve) hengeres.[7] Úgy látszik tehát, hogy a távoli krajnai plébániatemplom és Jánoshida kapuit szorosabb kötelékek kapcsolják össze, mint a két szomszédos premontrei prépostság bejáratait. Ugyanakkor a szemöldökgerenda pozíciója Ócsán a jánoshidainak megfelelő, míg a lábazatok plinthoszainak lépcsős elrendezése és az alsó tóruszok helyzete Landstrasst idézi. Ugyanezt a lazább, de egyértelmű kötődést mutatja a fejezetplasztika is: az ócsai déli portál fejezetein (10. kép) felismerhető mind a karéjcsoportokra bomló levél a mögüle kihajtó hosszúkás, bimbós levéllel, mind a szögleteket kitöltő álló, karéjos levél, sőt ívháromszögek és fúrólyukak is szerepelnek időnként a megfelelő helyeken.[8] A motívumok egy harmadik, a jánoshidaitól és a landsrassitól is különböző kőfaragói stílusban jelennek meg. Végül a

pm04:Layout 1 2009.02.07. 20:32 Page 68

landstrassi kapuk és a diadalív fejezetén az abakusz fölött megfigyelhető félhengertagos fedőlemezzel az ócsai templombelső egyes fejezetein is találkozhatunk.

Ócsán olyan landstrassi motívumok is mutatkoznak, amelyek az ismert jánoshidai anyagból hiányoznak. A krajnai templom nyugati kapujának bal oldali szemöldökgyámján (6. kép) a már említett, álló, karéjos levelek fölött megjelenő, hullámindáról leágazó karéjos levélkék az ócsai déli kapu bal oldali, díszített vállpárkányán (10. kép) is megfigyelhetők, de más, bonyolultabb indafűzéssel, kis szőlőfürtökkel és egyéb motívumokkal együtt. Ennél a vékony szálú kapcsolatnál jóval fontosabb az ócsai szentélyek külső falsarkait tagoló oszlopok fejezeteinek landstrassi rokonsága. Mindenekelőtt a déli mellékszentély oszlopfőiről van szó. Itt a keleti és az északkeleti oldal közötti falsarok (11. kép), illetve az északi és az északkeleti oldal közötti falsarok fejezete a landstrassi nyugati kapu jobb oldali fejezetzónáján és a déli kapu bal oldali fejezetén (7–8. kép) megjelenő, már említett, álló, karéjos levelekkel függ össze. A levelek itt is, ott is több rétegben helyezkednek el egymás mögött, Ócsán a magasabb és szélesebb mögöttes, karéjos levélréteg jellegzetes, karéjosan tagolt, csigavonalas bimbókban végződik, míg a krajnai mellékbejáraton ez a bimbóban végződő, mögöttes réteg hosszúkás, karéjtalan szélű levélformát mutat. Ugyanott, a nyugati kapun két réteg karéjos, álló levél mötött egy harmadik rétegben tűnik fel a hosszúkás, bimbós levél. A landstrassi nyugati kapu jobb oldali szemöldökgyámján (7. kép) és a templom fennmaradt északi diadalívfejezetén (9. kép) egy középső szárból kétoldalra három-három karéjos levelet hozó növényi forma mutatkozik, amely Ócsán a déli mellékszentély keleti és délkeleti oldala közötti külső falsarok fejezetén (12. kép) figyelhető meg. Ócsán és a krajnai diadalív fejezetén ezen levelek mögött egy hosszúkás, bimbós levél is szerepel, a szemöldökgyámon ez elmarad.[9]

11. kép. Fejezet az ócsai déli mellékszentély keleti és északkeleti külső oldala közötti falsarkon, Rostás Tibor fotója, 2008.

12. kép. Fejezet az ócsai déli mellékszentély keleti és délkeleti külső oldala közötti falsarkon, Rostás Tibor fotója, 2008.

Figyelemre méltó, hogy a fedőlemezprofil említett egyezését leszámítva az ócsai belső tér, így a pillérek fejezetanyaga nem mutat semmilyen jánoshidai — landstrassi kötődést. Ha keletről nyugat felé haladva először a templom körítőfalainak alacsony részei épültek meg — ami a logikus építésmenet volna,[10] és ahová a mellékszentélyek és a mellékhajók falai is tartoznak, a kapukkal együtt —, akkor megállapítható, hogy Ócsa korai faragványai mutatnak jánoshidai és landstrassi kapcsolatokat.

Jól ismertek Ócsa és Jánoshida kalocsai — pilisi összefüggései is.[11] Nemcsak a két premontrei templom elemzett faragványain, de a landstrassi kapuzatok szobrászi díszén is érzékelhetők a kalocsai székesegyház fejezetein és a pilisi ciszterci apátság kerengőjéhez és annak kútjához kapcsolódó töredékeken mutatkozó levélképzés laposan formált, élesen metszett körvonalú formái. A landstrassi kapuknak és a templom faragványainak tehát a 13. század elejének magyarországi, koragótikus emlékanyaga adja a hátterét, világosan ide kapcsolódnak. Jól illeszkedik ehhez a templom plébánosának okleveveles említése is: 1220-ban Adalbert és hívei bizonyára már a teljes faragványdíszében pompázó, elkészült épületet használhatták. A magyarországi koragótika ezen krajnai kisugárzása az első nyoma a stílusnak az őrgrófság területén. Azonban a gótika nagyszabásúbb megjelenése sem váratott sokáig magára Landstrasson.

A jelentősebb landstrassi templom az egykori ciszterci apátság temploma, amely a helységtől valamivel távolabb, az egykor Krajnát Szlavóniától, ma Szlovéniát Horvátországtól elválasztó Uskok hegység (szlovénül Gorjanci, horvátul Zumberačka gora) dombossá szelídülő lábainál, egy, a Gurkba ömlő kis patak völgyében épült fel. A háromhajós, kereszthajós épület

pm04:Layout 1 2009.02.07. 20:32 Page 69

13. kép. A pozsegai ferences templom szentélynégyszögének záróköve, Mudrák Attila fotója, 2001.

egyenes záródású szentélyével és két-két mellékkápolnájával a klasszikus ciszterci alaprajzi típust követi. A *travée* rendszerű hosszház görögkereszt alaprajzú pillérei a szögletekben háromnegyed- a fő irányokban vaskosabb féloszlopokkal bővítettek. A főhajóboltozatot előkészítendő a megfelelő pilléroldalak három támmal a főhajófalon megszakítás nélkül futnak fel. A részletformákat a visszalépcsőzött és profilált csúcsíves árkádok és hevederek, a rézsűs kávájú ablakok, a csúcsívtagos bordák és az átlós helyzetű, gyakran tóruszkonzolokkal díszített, menedékes attikai lábazatok jellemzik.

Az apátságot 1234-ben alapította Bernhard von Spanheim, Karintia hercege. Johannes von Viktring (1312–1345) adata szerint Jutta, a herceg 1236 előtt meghalt felesége a főoltár melletti Evangelista Szent János-oltárnál temetkezett. 1249-ből való a második alapítólevél, amelyben a herceg további jogokat és birtokokat adományozott a kolostornak. A Jutta temetésére vonatkozó adat alapján az építkezés a keleti részen az alapítás után közvetlenül megindulhatott.[12] A részletformák is ezt erősítik, a mellékszentélyeknél figyelhetők meg egyedül a régiesebb kockafejezetek. A templom többi részén (így már az északi belső mellékszentélyen is) egy jellegzetes, lapos faragványstílus az általános, és a profilok is egységesek, ezért nem kell elhúzódó, többszakaszos építésmenettel számolni. Így a templom hosszházának ismert keleti fele (a 15. században a hosszház nyugati részét elbontották) is elkészülhetett a század közepe tájára. A markáns faragványstílus a délstájerországi Studenitz (Studenice, ma szintén Szlovéniában) domonkos apácatemplomának nyugati karzatán és a drávántúli Pozsega (Požega, ma Horvátország) ferences templomának egyes szentélyfaragványain is feltűnik, landstrassi kőfaragók jelenlétét igazolva. Vizsgáljuk meg ezeket a kapcsolatokat is közelebbről.

Az eredetileg Szent Demeter tiszteletére szentelt pozsegai ferences templom fafedéses hajóval és alacsonyabb, boltozott, kétszakaszos szentéllyel épült. A hajó az újkorig boltozatlan lehetett, mivel a padlástérben a jelenlegi csehsüvegboltozatoknál korábbi boltozásra utaló nyom nem látható. Az épület az egyik első sokszöges szentélyzáródású koldulórendi templom a középkori Magyarországon. Hasonlóan korai példa, ugyancsak a 13. század közepéről, a besztercei (Bistritz / Nösen, Bistrita, ma Románia) Mária tiszteletére épült minorita templom.[13] A pozsegai szentély boltozatait lizénás alátétű háromnegyedoszlopok tartják, a két szentélyszakasz között rövid törzsű, de erős kiülésű, konzolosan megállított hármas támköteg látható. Az oszlopfők és a szentély díszített faragványainak zöme a IV. Béla korát az 1250-es évekig jellemző, közép-európai összefüggésrendszerbe illeszkedő magyarországi udvari stílus hatását mutatják.[14]

Számunkra jelen esetben a pozsegai szentély azon néhány faragványa bír különös jelentőséggel, amely lapos, szétterülő ornamentikájával stilárisan világosan elkülönül a többitől.[15] Így a szentélynégyszög záróköve és a két szentélyszakasz közti támkötegek konzolai. A konzolok a támkötegeknek megfelelően hármas tagolásúak. Az északinak a felületét kissé fantáziátlan levélszőnyeg borítja el. A többsoros kompozíció felső levelei az alsók mögül jönnek elő, vagyis a levelek egymásra takarnak, ám a faragvány mégis lapos marad. A déli konzol és a zárókő palmettás indái egyazon, igen jellegzetes felfogásmódban készültek (13. kép). Az indák kidolgozatlan, lapos szalagként jelennek meg — míg más, jobb színvonalú faragványokon, például a szentélyfej zárókövén sokszögesen alakítottak. A szentélynégyszög zárókövénél nincsenek világosan elkülönítve a kerettől, és a motívum néhol olyan zavaros, hogy az sem világos, hogy hány inda van. A konzolnál a növényi szár (vagy szárak) egyúttal a hármas tagolású konzol részeit is elválasztják. Az inda és a palmetták találkozása egyik faragványon sincs rendesen kidolgozva, mivel hiányzik a palmettanyél és

14. kép. Zárókő a landstrassi ciszterci templom mellékhajójából, Rostás Tibor fotója, 2004.

pm04:Layout 1 2009.02.07. 20:32 Page 70

így az indák közvetlenül a palmettákban végződnek, de egyúttal mögöttük folytatódnak is. Jellegzetes a háromkaréjos félpalmetták alakítása is. A felső karéj igen keskeny, két széles keretező sáv között egy vájat alkotja; míg az alsó mélyen kanalasodik és erősen visszahajlik. A palmetták tövénél a karéjokat indító, elvékonyodó vájatok nem folytatódnak az inda tagolásában — mint sokhelyütt —, hanem félbehagyottak. Ezek a stílusjegyek olyan kőfaragót különítenek el a templom mesterei közül, aki nem képviselt különösebben magas színvonalat, néha a formákat félre is értette, és sablonosan, kicsit unalmasan faragta karakterisztikus motívumait.

A sajátos stílus alapján erről a kőfaragóról azt is meg tudjuk mondani, hogy honnan érkezhetett Pozsegára: a landstrassi ciszterci templom kiterjedt faragványanyagában találjuk meg a pontos megfelelőit pozsegai műveinek. Nem csak a típusok, de a sajátos faragási stílus is visszaköszön. A szentélynégyszög záróköveinek jó megfelelője egy kőtári darab, a krajnai ciszterci templom egyetlen ismert záróköve (14. kép), amelynek oldalához a templom mellékhajóinak megmaradt indításain megfigyelhető bordaprofil csatlakozik, és amely a kis mérete folytán is valamelyik mellékhajóból származhat. A két kompozíció a középmotívumot leszámítva megegyezik, és a stílusjegyek, így a lapos indakezelés vagy a felső palmettakaréj sajátosan keskeny kialakítása is azonos. (Ennek ellenére a mesterkéz nem ugyanaz, elég csak az emített felső karéj indát folytató felső részét, az alsó karéj alakítását, vagy az inda és a palmetta viszonyát összevetni). A pozsegai zárókő középrészét elfoglaló sajátos, kétkaréjos palmetták is megtalálhatók Landstrasson, például egy kőtári fejezeten vagy a kereszthajó egyik fejezetén. Emellett a pozsegai konzolokra jellemző, laposan ismétlődő, szőnyegszerű faragványkezelés a ciszterci templom faragványain is gyakori, például az északi mellékhajó egyik féloszlopfőjén és a déli mellékhajó egyik konzolán figyelhető meg. Az utóbbi olyan aszimmetrikusan begörbülő karéjos levelekből áll, amilyenek a pozsegai északi konzol alját is díszítik. Ez a korszakban Közép-Európában nem ritka levélforma a máshol ismeretlen, keskeny felső karéjú, karakterisztikus félpalmetta-alakítással együtt általános a ciszterci templom faragványain.

Noha a landstrassi tagozatképzés és épületdíszítő plasztika közép-európai, elsősorban udvari példákkal jól rokonítható megoldásokat mutat,[16] nincs konkrét köze a további pozsegai ornamentikához. A ciszterci apátságból teljesen hiányzik például a pozsegai dekoráció alaprétegét adó, álló, páros félpalmettás kompozíció is. Úgy látszik, hogy a krajnai ciszterci építkezésről mindössze egy, a pozsegai munkálatokban korlátozott szerepkörű kőfaragóval számolhatunk.

Nem messze Landstrasstól, a délstájer Studenitz domonkos apácatemplomának nyugati végében elhelyezkedő apácakarzat[17] ornamentikája ugyancsak a ciszterci templom hatásáról tanúskodik. Itt a karzatboltozat keleti, középső támját megállító konzolon találkozhatunk a Landstrassról és Pozsegáról már ismerős, vékony felső karéjjal és lapos szárral rendelkező félpalmettákkal. Ezen kívül a délnyugati falszöglet faltámjának konzolán olyan lapos, száraz, karéjos levelek figyelhetők meg, amelyekhez hasonlók a pozsegai északi konzol felületét borítják be, igaz a studenitz-iak karcsúbb, a pozsegaiak szétterülőbb formájúak. Ilyen levelek Türjéről is ismertek, ott az északi pillérsor második pillérének északi konzolát díszítik és lefelé néznek. Noha ez a levéltípus a landstrassi anyagban nem maradt fenn, a studenitz-i ornamentika forrása is nyilvánvalóan a nagyszabású krajnai ciszterci apátság lehetett, ahonnan úgy látszik, hogy nemcsak a távolabbi ferences, de a közeli domonkos templomhoz is került munkaerő. A két, eredeti állapotban fennmaradt studenitz-i fejezet is Landstrasshoz kötődik. A rajtuk több sávban egymás fölött megfigyelhető, felfelé és lefelé forduló háromkaréjos levelek a ciszterci templom északi pillérsorának egyes fejezetein is feltűnnek — igaz, másféle kompozíciókba foglalva.

Studenitz-ben 1237-ben, férje halála után, az örökségéből alapított templomot és kórházat Sophia, a gurki püspököket is adó Rohatsch miniszteriális családból. Az alapítványt 1245-ben, még Sophia életében ágostonos szabályok szerint élő apácaközösséggé alakították át, amelyet 1251-ben Berthold aquileiai pátriárka a pettaui (Ptuj, ma Szlovénia) domonkosoknak rendelt alá. Az új templomot a régi helyén Dietrich gurki püspök költségén építették és 1277-ben szentelték fel.[18] A nyugati karzat stílusformái jól illeszkednek az alapítási adatok idejéhez és egyelőre semmi okunk, hogy az építését — itt is, akárcsak Pozsegán, a 13. század két középső évtizedére gondolhatunk — a templom nyugati részének építésétől elválasszuk.[19]

Mint láthattuk, Landstrass a koragótika idején rövid időn belül kétszer is kapcsolatba került északkeleti szomszédjával. A két érintkezés független egymástól és fordított irányú. Előbb, a 13. század elején a magyarországi koragótika hatott a krajnai település plébániatemplomára, utóbb, a tatárjárás után, a század közepe táján a landstrassi ciszterci apátság faragványstílusa jelentkezett a délvidéki Pozsega ferences templomának szentélyében. A plébániatemplom kapuinak ornamentikája olyan egységes, hogy ide talán csak egy-két kőfaragó és a tervek érkeztek, míg a pozsegai szentély három faragványának esetében még korlátozottabb kapcsolatról beszélhetünk. Figyelemre méltó, hogy a ciszterci templom plasztikai dísze egy domonkos és egy ferences templomban is megjelenhetett, a rendi ízlés az ornamentikát nem specifikálta. A korábbi kapcsolatnak különös értéket biztosít, hogy a landstrassi kapuk és faragványaik a gótika első megnyilvánulásai a krajnai őrgrófság területén.

Jegyzetek

* Az itt leírtak nem kizárólag saját kutatásaimon alapulnak. A kapcsolatok feltérképezésének kiindulópontja a szlovén kutatóval, Mija Oterrel való bécsi találkozás volt, 2004-ben, Mario Schwarz közvetí-

pm04:Layout 1 2009.02.07. 20:32 Page 71

tésével. Otertől ekkor értesültem először a landstrassi faragványokról, éppúgy, ahogy ő Jánoshida, Ócsa és Pozsega ornamentikájáról tőlem. Az inspiratív bécsi beszélgetést levelezés és magyarországi ill. szlovéniai tanulmányutak követték. A téma része lett mindkettőnk doktori disszertációjának: OTER, Mija Gorenčič: *Romanska in zgodnjegotska arhitekturna plastika na Slovenskem*. Doktorska disertacija. Ljubljana, 2007. Kézirat, Universität Wien, Fachbereichsbibliothek Kunstgeschichte. 224–226, 248; ROSTÁS Tibor: *Kapcsolatok Közép-Európa koragótikus építészetében*. Doktori disszertáció. Budapest, 2007. Kézirat, ELTE, BTK, Művészettörténeti Intézet könyvtára. IV. fejezet 5–8; és egy-egy cikk is született belőle: OTER, Mija Gorenčič: Vprašanje datacije poznoromansko–zgodnjegotske faze župnijske cerkve sv. Jakoba v Kostanjevici na Krki, *Acta Historiae Artis Slovenica* 12, 2007, 5–16; ROSTÁS Tibor: Három drávántúli emlék a 13. századból. In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Tanulmányok. Szerk: KOLLÁR Tibor–ROSTÁS Tibor, megjelenés alatt, 212–287. Sajnos a mindezekre való utalásokat nem találtam meg Oter írásaiban — pedig nagyon kerestem azokat.

1 MLINARIČ, Jože: *Župnija sv. Jakoba v kostanjeviškem mestu do konca 18. stoletja*. In: *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Ed: SMREKAR, Andrej. Kostanjevica na Krki, 2003. 134.

2 KOZÁK Károly: *A jánoshidai r.k. templom (volt premontrei prépostság) feltárása*. In: *Jászkunság*, 18, 1972/1, 89–90; Uő: *A jánoshidai r.k. templom, volt premontrei prépostság régészeti kutatása (1970–1974)*. In: *Jubileumi Évkönyv a Jász Múzeum alapításának 100. évfordulójára*. Jászberény, 1974, 282.

3 KOZÁK 1972 (2. jegyzetben i. m.) 92–94; KOZÁK 1974 (2. jegyzetben i. m.) 282–283.

4 A jánoshidai kapuk fejezetornamentikájának leíró ismertetése: RAFFAY Endre: *Magyarországi növénydíszes fejezetfaragványok az 1200 körüli évtizedekben, valamint kompozíciós összefüggések és stílusrétegek az esztergomi és a pilisszentkereszti művészeti körökben*. Doktori disszertáció. Budapest, 2007. Kézirat, ELTE, BTK, Művészettörténeti Intézet könyvtára. 176–178.

5 KOZÁK 1972 (2. jegyzetben i. m.) 91–92; KOZÁK 1974 (2. jegyzetben i. m.) 283.

6 A fejezetet a déli kapu elfalazásában tárták fel, és a helyreállítás során helyezték vissza a déli mellékszentély déli és délkeleti oldala közötti falszögletbe: KOZÁK 1972 (2. jegyzetben i. m.) 89–91; KOZÁK 1974 (2. jegyzetben i. m.) 285.

7 BAKÓ Zsuzsanna Ildikó: *Gerecze Péter fényképhagyatéka*. Budapest, 1993, 302–304. kép; CSÁNYI Károly – LUX Géza: *Ócsa. Református templom*. In: *Technika*, 20, 1939, 12–15. kép; *Ócsa, ref. templom (volt premontrei prépostság),* (NAGY Emese): *Pest megye műemlékei I*. Szerk: DERCSÉNYI Dezső. Budapest, 1958, 537, 545 és 548. kép.

8 Az ócsai déli kapu ornamentikájának ismertetése: RAFFAY 2003. (4. jegyzetben i. m.) 159–162.

9 Az ócsai déli mellékszentély fejezeteinek leírása: RAFFAY 2003. (4. jegyzetben i. m.) 142–150.

10 Hasonló építésmenettel számol: RAFFAY 2003. (4. jegyzetben i. m.) 165–166; 273; 275. is.

11 Például: MAROSI, Ernő: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn*. Budapest, 1984. 103, 122. (Jánoshida–Kalocsa); TAKÁCS Imre: *Egy eltűnt katedrális nyomában. Újabb töredékek a 13. századi kalocsai székesegyházból*. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szerk: KOLLÁR Tibor. Szeged, 2000, 313–316; RAFFAY 2003. (4. jegyzetben i. m.) 270–278. (Az esztergomi összefüggések kérdésében való állásfoglalást és a kérdés megtárgyalását itt és egyelőre kerülni szeretném.)

12 PESKAR, Robert: *Kostanjevica na Krki, ehemalige Klosterkirche*. In: *Gotik in Slowenien*. Narodna Galerija Ljubljana. Ausstellungskatalog. Ljubljana, 1995. Kat. sz.: 6. 46–47.

13 ROSTÁS Tibor: *A besztercei volt minorita, ma görög katolikus templom*. In: *Műemlékvédelmi Szemle*, VIII. 1998/2. 66.

14 Az épület ismertetése: HORVAT, Zorislav–MIRNIK, Ivan: *Graditeljstvo srednjeg vijeka u Požeškoj kotlini*. In: *Požega 1227–1977*. Urednik: Strbašić, Marijan. Slavonska Požega, 1977. 138–142; VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, Diana: *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*. Zagreb, 1986 125–126; Uő: *Mittelalterliche Kirchen der Bettelorden in Kroatien*. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok*. Szerk. HARIS Andrea. Budapest, 1994. 65–66; UZELAC, Zlatko: *Sjeverni portal crkve Sv. Dimitrija (Sv. Duha) u Požegi*. In: *Radovi Instituta za Povijest Umjetnosti* XIX. 1995. 6–18; KUTNYÁNSZKY Ildikó: *A koldulórendek és építészetük az Árpád-kori Magyarországon*. In: *Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára*. Budapest, 2000. 2. jav. és bőv. kiad. 112–113. A jelen cikkben nem tárgyalt faragványokról (is) részletesen az épületről szóló, megjelenés alatt álló monografikus tanulmányrészben: ROSTÁS (* alatt i. m.) 213–230.

15 Erre Tóth Sándor hívta fel a figyelmem.

16 Erről legutóbb: OTER, Mija: *Arhitekturna plastika nekdanje cistercijanske cerkve v Kostanjevici na Krki. Vprašanje tipologije in umestitve v srednjeevropski prostor*. In: *Acta Historiae Artis Slovenica* 9. 2004. 5–19.

17 Studenitzen Mija Oterrel és Mezey Alice-zal jártam 2005 nyarán, a karzatról tett megállapításaim a közös helyszíni vizsgálat eredményein alapulnak. A karzat eredeti formájának megértését több újkori átalakítás és bővítés nehezíti. Eredetileg kétszakaszos lehetett, a nyugati szakaszát akkor választhatták le a templomról, amikor a rendházat reneszánsz kastéllyá építették ki. Magát a nyugati kar-

pm04:Layout 1 2009.02.07. 20:32 Page 72

zatrészt —, amely kétszakasznyi szélességű volt, és a támjaival, illetve a bordás keresztboltozatával fennmaradt — a kastély emeleti teremsorába illesztették. A karzat falszögleteiben háromnegyedoszlopok, míg a két boltszakasz között vaskosabb féloszlopok helyezkedtek el, egykor mind konzolosan megállítva. A támokon két keresztboltozat nyugszik. A nyugati karzatszakaszt az emeleten egy jelenleg elfalazott, csúcsíves árkádpár nyitotta meg kelet felé, melynek ívei középen nyolcszöges pillérre támaszkodnak. Az északkeleti és délkeleti támfejezet plasztikus ornamentikával, átlósan álló, téglalapos alaprajzú, homorlat-lemezes metszetű fedőlemezzel és szabályos kehelyperemmel ellátott. Ezek biztosan eredetiek, míg a többi fejezet — ahogy erre Mezey Alice felfigyelt — átdolgozottnak tűnik. A középső keleti tám kelyhén a rozettákkal díszített lapos csillagok a kettős vésetekkel jelzett háromszöges „levelek" fölött az egykori bimbókra utalhatnak. A nyugati fejezetek kelyheiről lefaraghatták a díszítést, azok hordószerűen kihasasodnak. Átdolgozásra utalnak a kehelyperemek, illetve az is, hogy a fedőlemezek nem szabályos nyolcszögoldalúak. Valószínűleg a sérült fejezeteket faragták át vagy pótolták így a reneszánsz átalakítás során. A konzolok közül a keleti középső és a délnyugati tám alatti látható, ezek mellett az északkeleti a vakolat alatt valószínűleg még fennmaradt. A keleti szakasz karzatalja három szakasz szélességű. A boltozati bordákat két szabadon álló, rövid, hengeres pillér és félnyolcszöges alaprajzú falpillérek tartják. A nyugati falszögletekben geometrikusan tagolt konzolok helyezkednek el, melyek közül a déli látható, az északi elfalazott. A pillérfejezetek is dísztelenek, geometrikusak. A karzatalj kelet felé nyíló árkádívei a hajó felől profiláltak. A keleti karzatszakaszra — amelyet a már említett kettős nyílás kapcsolt egybe a nyugatival — sajnos nem jutottam fel. A karzathoz kelet felé „L" alakú barokk bővítést illesztettek.

18 Az adatok: GRAUS, Joseph: *Die Kirche des Nonnenklosters zu Studenitz in Steiermark*. In: *Mittheilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*. NF. IV. 1878. XIX-XX; SCHWARZ, Mario: *Studenice, ehem. Dominikanerinnen-, heutige Pfarrkirche der Hl. Drei Könige*. In: *Gotik in Slowenien* 1995. (13. jegyzetben i. m.) Kat. sz.: 3. 40.

19 Uo. 40–41. a nyugati szakaszt („apácakarzat") a Babenbergek idejéből származtatta, míg a keletit, a templom jelenlegi nyugati karzatát már II. Ottokár korából.

Die Kirchen von Landstrass aus dem 13. Jahrhundert und ihre ungarischen Verbindungen. Eine stilkritische Analyse

Die Siedlung Landstrass (heute Kostanjevica na Krki, Slowenien) in der Markgrafschaft — später Herzogtum — Krain, kam in der Frühgotik binnen kurzer Zeit zwei Mal mit dem nordöstlichen Nachbarn, Ungarn in Kontakt. Die beiden Berührungen erfolgten voneinander unabhängig und in entgegengesetzter Richtung. Zuerst übte Anfang des 13. Jahrhunderts die ungarische Frühgotik Einfluss auf die Pfarrkirche in der Krain aus, nach dem Mongolensturm 1241–42, um die Mitte des Jahrhunderts erschien aber der Stil der Steinmetzarbeiten der Zisterzienserabtei von Landstrass im Chor der Franziskanerkirche der südungarischen Pozsega (Požega, heute Kroatien). Die Ornamentik der Portale der Pfarrkirche von Landstrass ist so einheitlich, dass hierher vielleicht nur ein-zwei Steinmetze und die Entwürfe der Tore kamen, bei drei Steinmetzarbeiten im Chor von Pozsega können wir über eine noch begrenztere Verbindung sprechen. Beachtenswert ist, dass der plastische Schmuck der Zisterzienserkirche auch in einer Franziskanerkirche erscheinen konnte; der Ordensgeschmack spezifizierte also die Ornamentik nicht. Der früheren Verbindung verleiht besonderen Wert, dass die Portale von Landstrass und ihre Schnitzwerke die ersten Erscheinungen der Gotik in der Markgrafschaft Krain sind.